

УДК 377.36(477.54-25):908(=1:5)

DOI: 10.26661/swfh-2018-51-011

Український технікум сходознавства та східних мов: недосліджені сторінки історії

С.М. Дейнеко*Харківський історичний музей імені М.Ф.Сумцова,
deineko.s.m@gmail.com***Ключові слова:**Харків, технікум,
східні мови, Україна.

В центрі дослідження знаходиться Український технікум сходознавства (Харків), який був одним із перших навчальних закладів по підготовки фахівців у царині східних мов в Україні у 30-ті рр. XX століття. Студенти вивчали турецьку, перську, туркменську, таджицьку і японську мови. Розглянуто всі сторони життя установи – побутові умови, навчальні дисципліни, зарплати і стипендії, приділено увагу науково-методичній роботі викладачів і практиці студентів у республіках Середньої Азії.

Ukrainian technical school of oriental studies and oriental languages: unexplored pages of history

S. Deineko*M.F.Sumtsov Kharkiv Historical Museum***Key words:**Kharkiv, technical school,
oriental languages, Ukraine.

Ukrainian technical school of oriental studies (Kharkiv), which was one of the first educational establishments for teaching specialists in the field of oriental languages in Ukraine in 1930s, is in the centre of this research. Ukrainian technical school of oriental studies was one of the six linguistic secondary educational establishments, which started their work in 1930 on the territory on Ukraine. Students studied Turkish, Persian, Turkman, Tajik language and Japanese. European languages were also studied: at the Turkish department – French, at the Persian and Japanese – English. The courses. Period of studies in the technical school is 3 years. Ukrainian technical school of oriental studies and oriental languages began its work on 29th of May, 1930. Specialists for the work in the soviet republics of Central Asia were taught in the following areas: 1. Teachers of Russian, Ukrainian and oriental languages; 2. Propagandists; 3. Interpreters. Structurally technical school was divided into three departments: Turkish, Persian and Japanese. All life aspects of establishment – living conditions, educational disciplines, salaries and scholarships are considered, also attention is paid to scientific and methodical work of professors and practical skills of students in Central Asian republics.

20 – 30-ті роки XX ст. можна назвати добою зародження українського сходознавства. Саме в цей час розпочала свою діяльність низка науково – дослідних та освітніх установ: Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (з філіалами в Києві та Одесі), Український науково-дослідний інститут сходознавства, Інститут мовознавства та його Харківський філіал (з 1931 р. – Український науково – дослідний інститут Близького Сходу), курси східних мов засновані у Харкові при Всеукраїнській науковій асоціації східних мов. На базі яких у 1930 р. розпочав свою роботу Укра-

їнський технікум сходознавства та східних мов (далі – Технікум) [1, 2].

Наукові розвідки присвячені історії даного навчального закладу або відомим особистостям пов'язаним з ним, наприклад, Федором Пущенком з'явилися ще у 1990-х роках. Так, перш за все необхідно згадати київську дослідницю, співробітницю Інституту Сходознавства імені А. Кримського Е. Циганкову, яка є авторкою низки статей в яких висвітлюється становлення наукових та освітніх сходознавчих установ в радянській Україні у 20 – 30-х роках минулого століття [1, 2, 3, 4].

У своїх роботах вона в основному приділяє увагу Всеукраїнській науковій асоціації сходознавців (далі – ВУНАС) та іншим науково-дослідним установам відповідного профілю. Питання дотичні Українського технікуму сходознавства та його попередника, Курсів східних мов при ВУНАС, згадувалися епізодично і мали відношення до реформування Курсів у технікум.

Більш детальну увагу середній лінгвістичній освіті приділяє житомирська дослідниця О. Мищенко [5]. Зокрема, вона надає перелік технікумів Західних та Східних мов в УСРР та іноземні мови, які підлягали вивченню у цих навчальних закладах. Так, згадуючи Український технікум сходознавства у Харкові вона стверджує, що у ньому викладалися перська, турецька, японська та китайська мови [5, с. 36]. Відносно останньої дослідниця помиляється. Китайська мова ніколи в Технікумі не викладалася.

Докладнішим дослідженням, за даною темою, є стаття Ю. Малахової у якій вона робить наголос на структурі навчального закладу, напрямам економіки і суспільного життя для яких Технікум готував фахівців, кількості студентів на початковому етапі роботи Технікуму, на відомих особистостях, які викладали у ньому, наприклад, Ф. Пущенко і Т. Грунін [6].

Епізодичні спогади про цей заклад ми знаходимо у сходознавця і перекладача Ю. Кочубея [7]. Ґрунтовні відомості про викладача Технікуму Федора Пущенка подано у біографічному нарисі «Невиданий підручник з японської» авторства І. Шуйського, що вийшов у рамках науково – документальної серії «Реабілітовані історією» [8].

Технікум сходознавства у своїй статті – «Я побувала вдома! Серед свого рідного народу»: Туркменістан у спогадах Докії Гуменної» згадує професор М.С. Васьків. Він правильно вказує, що у 1926 році розпочала свою діяльність Всеукраїнська наукова асоціація сходознавців та працювали Курси східних мов, реорганізовані в 1930 році у технікум. Далі автор зазначає, що Д. Гуменна у 1932 році записується на курси (!), згодом називаючи їх мовними курсами при технікумі сходознавства. Але при даному навчальному закладі не було ніяких курсів, одне з основних його завдань і є вивчення східних мов. Також, М.С. Васьків серед мов, що входили до учбової програми, помилково називає арабську [9].

Всі вищезгадані роботи мають одну спільну рису – фрагментарні відомості про Технікум. Навіть робота Ю. Малахової не надає нам вичерпні відомості про цей учбовий заклад. Так, дослідниця показала структуру установи, навела назви деяких

учбових дисциплін, зупинилася на відомих особистостях, виклала цікаві статистичні дані про чисельність студентів. Але поза увагою залишилися – 1. Побутові аспекти: технікум кілька разів міняв своє місцеперебування, плата за оренду приміщень і комунальних послуг; 2. Учбові плани, педагогічний персонал (окрім відомих особистостей); 3. Дисципліна студентів; 4. Практика у республіках Середньої Азії (відомості про це частково є у роботі М.С. Васьківа); 5. Матеріальне забезпечення студентів (стипендії, хлібні картки); 6. Ліквідація технікуму. Більшість згаданих нами дослідників вказують лише дату закриття установи.

Відповідно метою даного дослідження є заповнення вищезначених лакун в історії Українського технікуму сходознавства та східних мов.

Основу джерельної бази роботи склали матеріали з Державного архіву Харківської області.

Український технікум сходознавства був одним із шести лінгвістичних середніх навчальних закладів, які розпочали свою роботу у 1930 році на території радянської України. Свого часу у даній установі навчалися або працювали – письменниця Д. Гуменна (вивчала туркменську мову), японіст і педагог Ф. Пущенко, поети В. Мисик та І. Каляник [9, 6, 8, 10, 11].

29 травня 1930 року згідно з наказом Народного Комісаріату освіти УСРР розпочав свою роботу Український технікум сходознавства та східних мов. У його стінах готували фахівців для роботи у республіках Середньої Азії за наступними напрямками: 1. Вчителів російської, української або східних мов для початкових шкіл; 2. Політосвітробітників; 3. Перекладачів. Структурно заклад поділявся на три відділення: турецьке, перське і японське. Окрім перших двох мов студенти також могли вивчати споріднені їм туркменську і таджицьку. Вивчалися і європейські мови: на турецькому відділенні – французька, на перському і японському – англійська. Термін навчання 3 роки [6].

Але не дивлячись на все це розмаїття мов Технікум мав два дуже великі недоліки – статус вчирнього і відсутність власної будівлі.

Відповідно, учбовий заклад орендував приміщення для проведення занять. Згідно з нашими підрахунками Технікум з 1930 по 1934 рік 4 рази міняв своє місцеперебування. 3 вересня 1930 року він розташовувався в будівлі 64-ї Трудової Школи Соціального виховання, яка через рік отримала назву 64-та школа ФЗС і знаходилася за адресою – вулиця Конторська, 1. В договорі оренди записано – «школа надає технікуму приміщення..., а саме 3 аудиторії для щоденних занять від 7 години вечора до 11 години вечора. Школа дає

технікуму куток в канцелярії для технічної роботи». Достеменно невідомо в яку суму обходилася лінгвістам оренда вищезначених приміщень, однак на кінець травня 1931 року Технікум заборгував 1941 рубль [12, арк. 43, 21].

Невдовзі він поміняв своє місцезнаходження. Так, з 1 жовтня 1932 по липень 1933 року установа орендувала 4 аудиторії, роздягальню та одну кімнату під вчительську у 33-ї школи ФЗС по вулиці Юрїївській, 2. У грошовому еквіваленті це коштувало 9 тис. 75 руб. на рік. З можливістю розрахуватися трьома платежами (раз на 4 місяці) по 3 тис. 25 руб. кожен. До даної суми входили: вартість електроенергії, послуги двірника і прибиральниці, користування водоходом і каналізацією, 50 % вартості опалення, грошова компенсація за амортизацію приміщень. Однак, вже 25 травня 1933 року на адресу адміністрації Технікуму прийшов лист в якому зазначалося, що борг за оренду сягнув 7 тис. 274 рублів. Після цього листа «щастя» всі стосунки між двома закладами припинилися і канцелярія Технікуму тимчасово розмістилася у Татарському клубі по вулиці К. Лібкнехта, 3 (нині – Сумська) сплачуючи орендну плату у сумі 100 рублів на місяць. З вересня приміщення надала 55-та школа ФЗС, що знаходилася за адресою вул. Садово-Куликівська, 10/2. За 7 аудиторій, вчительську і канцелярію місячна орендна плата склала 1 тис. 950 рублів. Термін оренди діяв до 1 липня 1934 року [12, арк. 1; 13, арк. 5; 14, арк. 47; 15, арк. 1, 2, 4; 16, арк. 92, 53].

Але не дивлячись на те, що учбовий заклад постійно міняв своє місцеперебування це не відобразилося негативно на учбовому процесі.

На 1 листопада 1931 року на першому та другому курсах всіх 3-х відділень (турецькому, перському і японському) нараховувалося 152 особи; з них на першому курсі – 80 осіб, на другому курсі – 72 особи, а саме: турецьке відділення – 25 осіб, перське – 19 осіб та японське – 26 осіб. На другому курсі навчалося 72 особи, з них: на турецькому відділенні – 29 осіб, перському – 29 та японському – 24 особи [6].

Всі дисципліни, що викладалися для студентів Технікуму умовно можна розділити на загальні та спеціальні. До загальних відносяться: історія класової боротьби, політекономія, економполітика, економгеографія, ленінізм, національне питання, українська мова та література, європейські мови, технічний мінімум, біологія, політгодина і військова підготовка. Спеціальні склалися з: основ культурно-просвітницької роботи на селі, організації масової культурно-просвітницької роботи на селі, організації сільського господарства (організація

та побудова), середньоазійські соціалістичні радянські республіки (економіка, побут), закордонні сусіди східних республік, радянське будівництво, східні мови Радянського Сходу (туркменська, таджицька), східні мови закордонного Сходу (турецька, перська). В рамках спеціальних дисциплін для студентів, які більш детально вивчали педагогіку та агітаційну складову читали додатково: педагогіку і педагогічні системи, методику агітаційно-масової роботи, ідеологію ісламу, методику викладання. Для тих хто мав ухил до економіки викладали: рахівництво, статистику, облік та організація роботи в колгоспі і комерційна кореспонденція [12, арк. 2].

У Технікумі працювали як відомі науковці, так і особи чиє ім'я не стало надбанням української або світової науки. Так, мовні предмети викладали: Ф. Пущенко (японську), Я. Авдалов (турецьку), Ребрик і О. Сафаров (перську, таджицьку), О. Даниленко (туркменську), А. Рисіна і Я. Авдалов (французьку, англійську) [12, арк. 22, 23; 17, арк. 35].

Викладачами загальних предметів були: Пархоменко (політекономія), Тимченко (українознавство), Б. Брон, (економічна географія, історія Туреччини), Пилінський (біологія), Попов і Я. Єсельчик (історія Персії), Грушевський (економічна географія Японії), О. Кремена (історія Японії, фізична географія), Ашібашьян (історія класової боротьби), Гулак (фізична географія), Тіхонович (математика, фізика), А. Єрмоленко (військова підготовка), А. Кочетков і Крутікова (діалектичний матеріалізм), В. Ніколаєва і Тополянський (статистика), О. Даниленко (національне питання, історія економіки країн Близького Сходу), Мірошніченко (галузева економіка, ленінізм), Л. Файн (облік, балансознавство), Мурмило (рахівництво); Барановський (економічна політика, планування). 3 квітня 1933 року до навчальної програми включили хімію (викладач Самсонов) [12, арк. 23; 17, арк. 2, 3, 80, 81, 17; 16, арк. 185; 18, арк. 2, 18].

Оплата праці педагогічного персоналу Технікуму розраховувалася виходячи зі ставки 3 рублі 25 копійок за годину. Таким чином, наприклад, викладач Авдалов у 1933 році, маючи 150 годин на рік для викладання турецької мови отримав 487 руб. 50 копійок; на європейські мови виділялося 700 годин на рік (англійська і французька); на перську мову – 350 годин на рік; на туркменську мову – 200 годин на рік; на математику – 60 годин на рік; діалектичний матеріалізм – 112 годин на рік; ленінізм – 100 годин на рік. Найбільше навантаження виділялося для вивчення економічної географії – 382 години на рік. За викладання

цього предмету Б. Брон у 1933 році отримав 1 тис. 241 рубль 50 копійок [18, арк. 2].

Адміністративно – технічний персонал складався з 7 осіб. Директор – О. Даниленко, посадовий оклад на липень 1932 року 150 рублів. За сумісництвом виконував обов'язки завгоспа, посадовий оклад на липень 1932 року 75 рублів. Заступник директора – Б. Брон, посадовий оклад на липень 1932 року 120 рублів. Він також виконував обов'язки інструктора практики (за сумісництвом), посадовий оклад на липень 1932 року 90 рублів. Секретар – О. Кремена, посадовий оклад на липень 1932 року 180 рублів. Військовий керівник – прізвище цього посадовця невідоме, оклад на липень 1932 року 120 рублів. Але є уточнення, що його оформили лише на 0,5 ставки. Бухгалтер – Стеців (згодом – П. Усік), посадовий оклад на липень 1932 року 90 рублів. Бібліотекар – О. Маковська, посадовий оклад на липень 1932 року 82 рубля. Прибиральниця – посадовий оклад на липень 1932 року 38 рублів. У травні 1933 року були збільшені посадові оклади: директора до 225 рублів на місяць, його заступника до 180 рублів, бухгалтера до 200 рублів [18, арк. 19; 17, арк. 1, 18; 13, арк. 4]. Хоча треба відмітити, що вже в ті часи існувала така проблема, як несвоєчасна виплата заробітної плати і стипендії. Станом на 1 грудня 1932 року борг держави перед педагогічним колективом Технікуму склав 2 тис. 343 рублі, перед студентами – 1 тис. 335 рублів [19, арк. 18].

Невід'ємною складовою навчального процесу завжди була дисципліна. І саме директор О. Даниленко очолив боротьбу з прогульниками у стінах технікуму, як студентами, так і викладачами. 1 грудня 1932 року він підписав наказ про покарання низки студентів за неодноразові прогули. Так, студента III-го курсу таджицького відділення Шульгайцера за безпідставний пропуск від початку року 16 днів занять відрахували з Технікуму. Ще 8 студентів за пропуски занять тривалістю від 4 до 9 днів отримали сувору догану з попередженням. Серед них і студент II-го курсу таджицького відділу Василь Мисик, а згодом відомий поет, перекладач поезій Байрона і Шекспіра, Гете і Превера, а також поетів Сходу: Фірдоусі, Рудакі, Гафіза та Омара Хайяма [17, арк. 7 – 8; 10].

Намагаючись не допустити повторення масових прогулів у майбутньому, 13 грудня 1932 року директор видав наказ № 20 суть якого полягала в тому, що – «в разі запізнення або неявки на заняття, не пізніше як на наступний день подавати до Навчальної частини довідку про причину запізнення або відсутності на заняттях». Контроль

за виконанням даного розпорядження поклали на старост груп, які в разі відсутності виправдального документу повинні – «негайно доводити до відома адміністрації про це з метою недопущення таких студентів до навчання» [17, арк. 8].

Але як зазначено вище боротьба з прогульниками не стосувалася лише студентів. Так, 1 грудня, разом зі студентом Шульгайцером з технікуму звільнили викладача статистики і політекономії Тополянського, який перестав приходити на роботу ще 25 жовтня і тим самим – «зірвав нормальну течію учбового процесу у Технікумі...». 19 квітня 1933 року О. Даниленко підписав наказ про звільнення з посади викладача технікуму Ю. Таскіна – «за часті пропуски без підстав» [17, арк. 8, 18]. Подібними суворими заходами адміністрація учбового закладу підтримувала дисципліну серед студентів, та як це дивно не звучить і серед викладачів.

Не дивлячись на те, що Український науково – дослідний інститут сходознавства «взяв ідейне шефство» над Технікумом, проблему підручників східних мов розв'язати він не зміг. Відповідно, перед адміністрацією постало завдання по вирішенню даної проблеми. 16 травня 1933 року директор О. Даниленко підписав наказ № 76 згідно з яким Технікум зобов'язався видати за свій кошт для себе, а також Українського науково – дослідного інституту сходознавства та відділу Близького Сходу Харківського Державного університету наступні підручники: 1. Хрестоматію сучасної турецької преси. Вона повинна містити в собі поста-тейний словник, загальний турецько-російський словник і короткий граматичний нарис турецької мови. Обсяг три друковані аркуші; 2. Кримсько-татарсько – російський словник обсягом у два друковані аркуші; 3. Граматику туркменської мови з коротким туркменсько – російським словником. Автори – викладачі Технікуму. Гонорар 300 рублів за друкований аркуш і 350 рублів за друкований аркуш словника. У листопаді 1933 року викладачі Технікуму О. Даниленко і Я. Авдалов презентували Хрестоматію сучасної турецької преси, яку одразу відправили на рецензію професору А. Ковалівському. Згодом планувалося видати її накладом 200 примірників. Також відомо, що адміністрація навчального закладу купувала необхідну літературу у тюркомовних республіках СРСР. У видавництві «Азгиз» придбали двотомний російсько-тюркський словник вартістю 20 рублів [17, арк. 24, 46; 12, арк. 38].

По закінченні навчального року всі студенти проходили 3-х місячну мовну і виробничу практику у Таджикистані та Туркменістані з липня по

вересень включно. Так, студенти туркменського відділення, які проходили практику влітку 1933 року були командировані у розпорядження республіканського Наркомату. Суть стажування полягала у – «роботі по підготовці нового учбового року». Чимало студентів таджицького відділення здобувало навички роботи у Держплані Таджикистану [16, арк. 45, 42, 40]. Вартість залізничних квитків та добові практикантам видавалися у навчальному закладі з подальшим поверненням цих коштів Технікуму приймаючою стороною. Так, кожен з 12 студентів, які відправилися влітку 1933 року до Ашхабаду, отримав проїзних і добових (на 8 днів подорожі) 86 рублів [16, арк. 38].

В зв'язку з тривалою практикою чимало студентів просили керівництво Технікуму виплатити їм стипендії заздалегідь.

Необхідно відмітити, що соціальні гарантії студентів Технікуму склалися власне зі стипендії, талонів до студентської їдальні, хлібних карток та оренди квартири для іногородніх за рахунок навчального закладу.

До середини 1930-х років існувала інша система нарахування стипендій. Кількість стипендіатів та розмір стипендій переглядалися щомісяця [20, с. 290]. Право на стипендію отримували студенти, які звільнилися з попереднього місця роботи. Нарухування та розмір даної грошової виплати визначався стипендіальною комісією у складі керівника закладу, представників від профспілкового і студентського комітетів. Наприклад, навесні 1931 року у Технікумі до неї входили: О. Даниленко, директор; Бомар, представник профспілок; Мурмило, представник студентства [21, арк. 15]. Розмір стипендії коливався в межах від 40 до 65 рублів [16, арк. 13; 17, арк. 5]. Також адміністрація технікуму оплачувала обіди найбільш нужденним студентам, видаючи талони у студентську їдальню № 46. Зокрема, на червень 1933 року придбали 180 талонів для 11 осіб

[16, арк. 50, 51]. 3 січня по грудень 1933 року, через Голодомор в Україні, студенти і частина викладачів отримували хлібні картки. Кількість бажуючих коливалася від 40 осіб у лютому, до 31 – у грудні 1933 року [15, арк. 128, 49, 132].

Доволі актуальним для майбутніх сходознавців було питання гуртожитку, якого Технікум звісно не мав. Відповідно житло установою винаймалося. З 29 листопада 1932 по 1 липня 1933 року для 4-х осіб орендувалася кімната у харків'янки М. І. Хентай за адресою вул. Новгородська, 26 за 200 рублів на місяць. Влітку 1933 року студентам дозволили шукати і орендувати житло самостійно, що скоротило витрати до 115 рублів на місяць [12, арк. 30; 16, арк. 55].

Але кропітка, часом важка, однак плідна робота Технікуму була перервана 1 січня 1934 року коли наказом Народного Комісаріату освіти заклад ліквідували. Невдовзі директора О. Даниленка відсторонили від займаної посади і її обійняв його заступник Б. Брон, який фактично займався ліквідацією закладу [17, арк. 50, 55, 53].

Отже, за декілька років існування навчальний заклад став осередком, який згуртував навколо себе як знаних, так і молодих фахівців-лінгвістів – Ф. Пуценка, О. Даниленка, О. Кремену, Я. Авдалова. Нами у цьому дослідженні показані різні сторони буття установи – побутові умови, структура закладу, педагогічний колектив, оплата праці і соціальні питання, виробнича практика та науково-методична робота, які безпосередньо впливали на якість підготовки фахівців. Треба відзначити, що директор та педагогічний колектив зуміли організувати якісну підготовку лінгвістів-сходознавців. І найкращим підтвердженням цьому є широко відомі випускники Технікуму – В. Мисик, І. Калянник та Д. Гуменна. На нашу думку детального вивчення, в подальшому, потребує доля викладачів і випускників Технікуму, чимало з яких попали під маховик сталінських репресій.

Джерела та література

1. Цыганкова Э.Г. Очерк истории востоковедческих учреждений в Харькове в 20 – 30-е гг. XX в. // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архітектура. – 2008. – № 9. – С. 5 – 16.
2. Циганкова Е. Г. Проект секції східних мов у складі харківської філії Інституту мовознавства // Східний світ. – 2009. – №2. – С. 133 – 140.
3. Циганкова Е. Г. Историко – Етнологічний відділ ВУНАС та участь у його роботі П.Г. Ріттера і А.П. Ковалівського // Східний світ. – 1997. – № 1-2. – С. 153 – 164.
4. Циганкова Е.Г. До 80-річчя ВУНАС // Східний світ. – 2006. – № 3. – С. 86 – 95.
5. Мисечко О. Спеціальні лінгвістичні навчальні заклади як нова форма підготовки в Україні викладачів іноземних мов у 30-х рр. XX ст. // Историко – педагогічний альманах. – 2007. – № 2. – С. 34 – 37.
6. Малахова Ю. Діяльність українського технікуму сходознавства та східних мов у 30-ті рр. XX ст. // Мовні і концептуальні картини світу. – 2012. – Вип. 40. – С. 309 – 313.

7. Кочубей Ю.М. В.В. Дубровський (1897 – 1966) як сходознавець / Ю.М. Кочубей. – К.: Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, 2011. – 544 с.
8. Реабілітовані історією. Харківська область. – Кн.1. – ч. 2. – К., Х.: Оригінал, 2008. – 672 с.
9. Васків М.С. «Я побувала вдома! Серед свого рідного народу»: Туркменістан у спогадах Докії Гуменної // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Філологія. Літературознавство. – 2011. – т. 170. – Вип. 158. – С. 12 – 16.
10. У Харкові святкуватимуть ювілей поета і перекладача Василя Мисика [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vsiknygu.net.ua/news/19927/>
11. Українська література класичних та сучасних письменників [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukr-lit.net/kaljannik.html?letter=all>
12. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. р-4850 (Український технікум сходознавства). – Оп. 1. – Спр. 12.
13. ДАХО. – Ф. р-4850 (Український технікум сходознавства). – Оп. 1. – Спр. 4.
14. ДАХО. – Ф. р-4850 (Український технікум сходознавства). – Оп. 1. – Спр. 15.
15. ДАХО. – Ф. р-4850 (Український технікум сходознавства). – Оп. 1. – Спр. 11.
16. ДАХО. – Ф. р-4850 (Український технікум сходознавства). – Оп. 1. – Спр. 16.
17. ДАХО. – Ф. р-4850 (Український технікум сходознавства). – Оп. 1. – Спр. 3.
18. ДАХО. – Ф. р-4850 (Український технікум сходознавства). – Оп. 1. – Спр. 9.
19. ДАХО. – Ф. р-4850 (Український технікум сходознавства). – Оп. 1. – Спр. 8.
20. Рябченко О. Студенти радянської України 1920 – 1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації / О. Рябченко. – Харків: ХНАМГ, 2012. – 456 с.
21. ДАХО. – Ф. р-4850 (Український технікум сходознавства). – Оп. 1. – Спр. 7.